

RAMOWY PROGRAM KOREKCYJNO-EDUKACYJNY DLA OSÓB STOSUJĄCYCH PRZEMOC W RODZINIE

Wersja sierpień 2010 r.

I. Wprowadzenie

Przemoc jest jednym ze sposobów osiągania osobistych celów w sytuacji, gdy na drodze do nich znajdują się ludzie. Inne sposoby, polegające na porozumiewaniu się, konstruktywnym rozwiązywaniu własnych problemów, zawieraniu umów, z których trzeba się wywiązywać – wymagają czasu, cierpliwości, rozumienia potrzeb innych osób i bywają nieskuteczne. Przemoc upraszcza sprawę, ale żeby jej skutecznie użyć trzeba skłonić innych ludzi do uległości, do rezygnacji z ich oczywistych praw: oszukać, zastraszyć, przekonać, że stracą coś ważnego, jeśli nie poddadzą się sprawcy, że są od niego słabsi i wobec niego bezbronni, **a więc działać zdecydowanie na niekorzyść innych uzyskując od nich iluzoryczne „przyzwolenie” na postępowanie wbrew ich interesom.** Dlatego stosowanie przemocy jest przestępstwem.

Pokusa użycia przemocy początkowo wynika zawsze z sytuacyjnego napięcia odczuwanego jako zniecierpliwienie, irytacja, złość lub gniew. Taki stan jest naturalny, gdy rzeczywistość nie spełnia naszych oczekiwań, gdy coś nie idzie po naszej myśli. Akt przemocy ma na celu **szybkie przywrócenie stanu rzeczy korzystnego dla jej sprawcy, niezależnie od woli innych ludzi i szkód jakich wskutek tego doznają.** Ale nie koniec na tym: osiągnięcie pierwotnego celu dodatkowo usuwa stan przykrego napięcia - przemoc przynosi sprawcy ulgę, obniża napięcie psychiczne, wprawia go w stan chwilowego dobrostanu. Powstanie związku „przykre napięcie-przemoc-ulga” nadaje temu zachowaniu drugie znaczenie: nie jest ono już tylko sposobem na pokonywanie społecznych przeszkód w osiągnięciu

osobistych celów, lecz staje się również **regulatorem wewnętrznych napięć** odczuwanych przez sprawcę, a **źródło tych napięć, ani dla zaistnienia aktu przemocy, ani dla jego kierunku – nie ma żadnego znaczenia**. Trzecia funkcja przemocy w aspekcie gratyfikacji otrzymywanej przez sprawcę pojawia się w wyniku obserwowanych przez niego społecznych reakcji na przemoc. Jeśli osoby krzywdzone przez sprawcę oraz świadkowie tych aktów rezygnują z obrony i interwencji, a wybierają strategię uległości (czyniąc nierzadko starania o dobrostan sprawcy wierząc, że dzięki temu się uchronią), sprawca doświadcza poczucia wpływu, kontroli nad biegiem zdarzeń, wyższej pozycji w hierarchii społecznej. Używając przemocy podnosi swoje poczucie wartości i przyznaje sobie większe prawa.

Powtarzanie bezkarnego, skutecznego użycia przemocy utrwała związek między tym zachowaniem a gratyfikacją w ważnych dla każdego człowieka, opisanych wyżej aspektach funkcjonowania, co prowadzi do powstania w psychice sprawcy **specyficznego konstruktów poznawczo-emotywno-behawioralnego warunkującego skłonność do przemocy**.

Ujawnienie skłonności do przemocy, uaktywnienie owego wyuczonego konstruktów i podjęcie działań krzywdzących innych ludzi zależy jednak od interakcji wielu czynników:

- a) socjalnych i losowych, które są źródłem incydentalnych lub przewlekłych napięć emocjonalnych sprawcy;
- b) osobniczych właściwości sprawców
 - uwrażliwiającego na stres stanu ich zdrowia fizycznego (zwłaszcza w zakresie układu nerwowego i hormonalnego, w tym problemy intoksykacji chemicznymi środkami psychoaktywnymi);
 - deficytów behawioralno-poznawczych w obszarze funkcjonowania psychospołecznego (nieefektywne umiejętności w zakresie samokontroli emocjonalnej, komunikacji interpersonalnej, rozwiązywania problemów);

- deficytów etyczno-moralnych (socjalizacja według norm i wzorców akceptujących przemoc, słaba internalizacja norm blokujących krzywdzenie, niski poziom uwrażliwienia na cierpienie innych ludzi).

Poznanie mechanizmów wyuczania i uaktywniania przemocy bezsprzecznie i wyłącznie w sprawcach przemocy lokalizuje klucz do efektywnego rozwiązywania problemów przemocy: jest ona wynikiem świadomego, celowego, zaplanowanego działania sprawcy na szkodę innych, wybranych przez niego osób, a zatem jedynie od decyzji sprawcy zależy, czy odstąpi on od krzywdzenia innych. A jednak z tej samej wiedzy wynika, że oczekiwanie od sprawcy decyzji o zaniechaniu używania przemocy, bez zmobilizowania go do wypracowania niezbędnych zmian w jego sposobie postrzegania, wartościowania, realizowania własnych potrzeb – nie rozwiąże problemu. Osoba aktywnie stosująca przemoc poddaje automanipulacji swój sposób myślenia o sobie, o roli innych ludzi w jej życiu – tak, aby uwolnić się od poczucia winy i odpowiedzialności za użycie przemocy, znaleźć uzasadnienie dla jej używania oraz zapewnić sobie bezkarność. Z tego powodu sprawca nawet szczerze deklarujący zaniechanie przemocy, świadom sankcji za złamanie przyrzeczenia, z reguły skazany jest na tę sankcję z powodu niedostępnych mu umiejętności niezbędnych do opuszczenia cyklu przemocy. Kara może doraźnie zatrzymać lub osłabić działania przemocowe, izolacja od krzywdzonych na czas określony fizycznie uniemożliwia użycie przemocy, lecz nie usuwa przyczyny przemocy tkwiącej w mentalności i zasobach programów działania sprawcy.

Skuteczne rozwiązywanie problemów przemocy musi zatem obok interwencji i kary uwzględniać na równi aktywną pracę sprawcy nad zmianą w dedykowanych mu programach korekcyjno-edukacyjnych.

Statystyki opisujące zjawisko przemocy wykazują, że we wszystkich swoich rodzajach i formach (nie wyłączając przemocy seksualnej) najczęściej występuje ono w bliskich

związkach, w rodzinie i tam też wyrządza największe szkody. Specyfika rodziny: więzi uczuciowe, materialne, relacje zależności między jej członkami, jej spójność jako systemu wzajemnych oddziaływań i interesów, istnienie fizycznych i psychologicznych granic między tym systemem a zewnętrznym światem społecznym, których przepuszczalność można kontrolować ułatwia sprawcy organizowanie przemocy i utrzymanie jej w tajemnicy.

Sprawcy przemocy domowej muszą być zatem poddani ścisłej, konsekwentnej społecznej kontroli poprzez systemowe rozwiązania, na wszystkich poziomach profilaktyki gwarantujących monitoring tego problemu i ograniczanie jego skali. Program korekcyjno-edukacyjny dla osób stosujących przemoc domową musi być realizowany w środowisku systemowych rozwiązań zawierających spójne reguły i procedury postępowania różnych ściśle współdziałających ze sobą podmiotów społecznych, zawierającym działania informacyjne, diagnostyczne, interwencyjne oraz korekcyjne i wspierające zarówno uczestników programu, jak i jego realizatorów, w oparciu o obowiązujące w tym zakresie akty prawne.

Skuteczne funkcjonowanie systemu oddziaływania na sprawców przemocy domowej przyczyni się do:

1. ujawnienia się sprawców przemocy i ujawniania ich przez inne osoby uwikłane w przemoc;
2. skuteczniejszą ochronę rodziny przed cierpieniem i traumą;
3. stopowanie przemocy domowej, powstrzymywanie sprawców;
4. zwiększanie motywacji sprawców do pracy nad zastąpieniem przemocy konstruktywnym rozwiązywaniem problemów w związku z nieuchronnością stosowanych sankcji w przypadku powrotu do nagannych zachowań;

5. stworzenie warunków organizacyjnych i kadrowych do świadczenia profesjonalnych oddziaływań (wyszkolenie członków zespołów interdyscyplinarnych i grup roboczych w dziedzinie interwencji, interdyscyplinarnej diagnozy, indywidualnego programowania pomocy dla sprawcy pracującego na rzecz zmiany, oddziaływania korekcyjno-edukacyjnego), z uwzględnieniem merytorycznego i psychologicznego wsparcia dla osób wykonujących obciążającą pracę ze sprawcami przemocy;
6. w dalszej perspektywie czasowej, zwiększenie zdolności sprawców do samokontroli agresywnych zachowań i konstruktywnego funkcjonowania w życiu rodzinnym;
7. zmniejszenie wydatków finansowych ponoszonych na usuwanie skutków przemocy, dzięki skupieniu na jej przyczynach.

II. Zasady organizowania i prowadzenia bezpośredniej pracy z osobami stosującymi przemoc domową.

Do programowania psychokorekcji sprawców przemocy używano i używa się różnych podejść teoretycznych, jednak w kilkunastoletniej perspektywie ewaluacyjnej najskuteczniejszymi, jak dotąd, okazują się procedury oparte na metodzie poznawczo-behawioralnej, które względnie trwale wpływają na zmianę zachowania i postaw poprzez:

- poznawczą rekonstrukcję schematów i wzorców myślenia dotyczącą postrzegania świata i własnej osoby,
- dostarczanie doświadczeń korygujących,
- uczenie się ważnych umiejętności społecznych i samokontroli,
- szeroką edukację o mechanizmach i źródłach zachowań agresywnych, kulturowych i społecznych uwarunkowaniach zachowań agresywnych i przemocowych, rozwiązywaniu konfliktów w sposób nieagresywny, funkcjonowaniu w rolach społecznych.

Program dla konkretnej grupy sprawców musi uwzględniać specyficzne problemy uczestników i zawierać odpowiednio dobrane treści, optymalne z perspektywy przyjętych celów.

Cele programu edukacyjno-korekcyjnego dla sprawców przemocy domowej.

1. Korekta wypaczonej oceny czynu zabronionego, zachowań krzywdzących.

W procesie wyuczania przemocy sprawca manipuluje swoją wiedzą o naganności krzywdzenia, aby uwolnić się od odpowiedzialności za swoje postępowanie i zapewnić sobie psychologiczny komfort. Zaprzecza zdarzeniu (kłamstwo i pomówienie) Zaprzecza sprawstwu lub odpowiedzialności za czyn (sprawstwo ofiary, bezwolność sprawcy). Minimalizuje skutki czynu („nic strasznego się nie stało”). Uzasadnia potrzebę stosowania przemocy wyższą racją. Odwołuje się do fałszywych norm zawartych w mitach. Bagatelizuje ryzyko powtórzeń (unikanie pracy nad zmianą). Sprawca przemocy seksualnej dodatkowo uzasadniać może swój czyn pozaseksualnymi względami („zrobiłem tak, bo jej się należało”).

Korekta wypaczonego myślenia o przemocy jest warunkiem efektywnej korekty na poziomie behawioralnym, decyduje o skupieniu uwagi sprawcy na treści zaprogramowanych zajęć, a po zakończeniu udziału w programie służyć będzie sprawcy w podejmowaniu decyzji o unikaniu zachowań przemocowych.

2. Wypracowanie umiejętności blokowania zachowań przestępnych, krzywdzących.

a) Umiejętność rozpoznawania ryzyka.

Akt przemocy jest poprzedzony procesem, na początku którego występują zdarzenia odbierane przez sprawcę z dyskomfortem, emocjami, myślami aktywizującymi przemocowy konstrukt poznawczo-emotywno-behawioralny, co wzmacnia ryzyko użycia przemocy. Uzyskanie wglądu w zdarzenia, stany odległe poprzedzające akt przemocy pozwala sprawcy dokonać sytuacyjnej

autokorekty stanu psychicznego i skoncentrować się na konstruktywnym rozwiązywaniu rzeczywistego problemu.

b) Umiejętność podejmowania zachowań zapobiegawczych (plany ratunkowe).

W momencie rozpoznania ryzyka (2a) sprawca powinien dysponować gotowymi, prostymi, dostępnymi w jego warunkach życiowych procedurami wsparcia, które zatrzymają bieg procesu prowadzącego do użycia przemocy, uruchomią i podtrzymają jego motywację do konstruktywnej zmiany w trudnej sytuacji oraz zapobiegą rezygnacji z konstruktywnych starań. Umiejętność uzyskiwania wsparcia w samym sobie jest ważna, ale w pomaganiu sprawcom przemocy trzeba bezwzględnie i przede wszystkim wypracować procedury sięgania po wsparcie społeczne, które efektywnie zapobiega nawrotowi wypaczonego myślenia o przemocy (1).

c) Umiejętność empatii z osobami krzywdzonymi.

Warunkiem stosowania przemocy jest przedmiotowe traktowanie innych ludzi, wykorzystywanie ich jako obiektów służących realizacji osobistych potrzeb sprawcy. Psychiczne odcinanie się od cierpienia ofiar, bagatelizowanie ich uczuć pozwala sprawcy uwolnić się od poczucia winy z powodu krzywdzenia innych i ułatwia mu podejmowanie szkodliwych działań. Ćwiczenie współodczuwania przywraca sprawcy wrażliwość na odczucia innych ludzi lub uczy go takiej wrażliwości, która działa blokująco, hamująco na proces uaktywniania schematu działania przemocowego i sprzyja zaniechaniu przemocy na rzecz konstruktywnego rozwiązania problemu sprawcy.

3. Regulowanie napięć psychicznych.

- a) Umiejętność rozpoznawania i kontrolowania ryzykownych stanów popędowo-emocjonalnych (złość, rezygnacja, podniecenie seksualne).
- b) Umiejętność radzenia sobie ze stresem i frustracją.

- c) Umiejętność planowania czynności życiowych zgodnie z zasadami higieny psychofizycznej.

Przeżywane przez sprawcę napięcia psychiczne sytuacyjne lub przewlekłe są składnikiem energetycznym aktu przemocy. Umiejętność rozpoznania poziomu napięć, znajomość akceptowanych społecznie, niedestrukcyjnych sposobów redukcji ich poziomu do optimum pobudzenia osłabia uaktywnianie przemocy, jako wyuczonego sposobu odreagowywania emocji.

4. Wzbogacenie zasobu konstruktywnych zachowań społecznych:

- a) Umiejętności asertywnej komunikacji
- b) Umiejętności rozpoznawania i rozwiązywania problemów.

Błędy w wyrażaniu swoich potrzeb, oczekiwań, określaniu i obronie własnych granic są przyczyną konfliktów interpersonalnych i braku możliwości formułowania problemów, których rozwiązanie wymaga współdziałania z innymi ludźmi. Zdarzenia te są źródłem stanów opisanych w punkcie 3. Usprawnianie w tym zakresie chroni sprawcę przed doświadczaniem niepowodzeń, dostarcza zaś satysfakcji ze współdziałania z innymi, która gratyfikuje jego konstruktywne, następujące przemoc starania.

5. Kształcenie umiejętności realizacji własnych potrzeb w sposób zgodny z prawem, z poszanowaniem praw osobistych i wolności innych osób.

Kompleksowa analiza realizacji indywidualnych potrzeb w sytuacjach utrudnień i twórcze poszukiwanie legalnych i empatycznych sposobów prowadzących do spełnienia tych potrzeb, a następnie ćwiczenie tych sposobów w bezpiecznych warunkach grupowego warsztatu pogłębia wgląd sprawcy w jego możliwości działania bez stosowania przemocy, umożliwia bieżące korekty jego zachowania i wielokrotne podejmowanie prób prowadzących do sukcesu motywującego do poszukiwania i praktykowania nowych, nieprzemocowych zachowań w sytuacjach życiowych.

Rekrutacja uczestników programu.

Podstawowym zadaniem w tworzeniu społecznej kontroli nad sprawcami przemocy w sposób systemowy, jest doprowadzenie do zwiększenia wykrywalności tych przypadków a także do dobrowolnego ujawniania się samych sprawców.

Bazę do osiągnięcia tego celu stanowić musi porozumienie instytucji i podmiotów społecznych zajmujących się problemami przemocy w aspekcie sprawców, którego celem ma być stworzenie wspólnej sieci działań opartych na standardach merytorycznych, prawnych i etycznych. Realizowane programy korekcyjno-edukacyjne dla sprawców przemocy będą wpływały na trwałe zmiany ich zachowań i postaw. Źródła rekrutacji do programu będą następujące.

- 1. Osoby zgłaszające się po pomoc z własnej inicjatywy po kampanii medialnej i broszurowej, lub skierowane przez lekarzy (pierwszego kontaktu, psychiatrów, neurologów).*

Nabór uczestników do programu tą drogą zależeć będzie głównie od sprawnie i merytorycznie poprawnie przeprowadzonych medialnych kampanii informacyjnych i edukacyjnych finansowanych przez lokalne władze.

Kampanie uświadamiające istnienie przemocy oraz zawierające podstawowe przesłanie „Zero tolerancji dla przemocy” powinny być skierowane do całej społeczności na danym terenie (profilaktyka pierwszego stopnia) między innymi poprzez lokalne media, happeningi, sesje plakatowe, telefony zaufania i tym podobne.

Celem **prewencji pierwszego stopnia** jest ograniczenie skali krzywdzenia poprzez uwrażliwienie społeczności lokalnej w tym zakresie. Jako społeczeństwo mamy w tym zakresie już pewne doświadczenie (przeprowadzone kampanie „Powstrzymać przemoc domową” oraz „Dzieciństwo bez przemocy”).

Kampanie informacyjne i edukacyjne (**profilaktyka drugiego stopnia**) - między innymi poprzez broszury, filmy, szkolenia – mają usprawnić **rozpoznawanie i przewidywanie wystąpienia zachowań patologicznych w określonych środowiskach**. Znajomość czynników ryzyka i stosowna wiedza o mechanizmach ich rozwoju oraz umiejętności korygowania tych stanów przyczynia się do wczesnego wykrywania zagrożenia i do ograniczenia skali problemu. Głównym celem tej strategii jest zwracanie szczególnej uwagi na te środowiska i osoby, którym pomoc jest najbardziej potrzebna, aby zapobiec wystąpieniu przemocy. Podstawową rolę do odegrania mają tutaj instytucje wsparcia społecznego, służba zdrowia, poradnie rodzinne, psycholodzy i pedagodzy szkolni, organizacje pozarządowe.

Szczególnie należy przeszkolić lekarzy rodzinnych oraz specjalistów: psychiatrów, neurologów, pediatrów, a także położne i pielęgniarki środowiskowe, aby uwrażliwić te osoby na uwzględnianie czynników ryzyka zachowań przemocowych w obserwacji, w diagnozie i w poradnictwie na rzecz osób zagrożonych - zarówno potencjalnych ofiar, jak i niedoszłych sprawców. Od „czujności” i aktywności pracowników służby zdrowia i pracowników socjalnych zależeć będzie skala rozpoznawania zagrożenia przemocą w środowiskach ryzyka zanim dojdzie do wystąpienia destrukcyjnych zachowań. Ten rodzaj wsparcia społecznego i interwencji jest wciąż za mało rozwijany i wykorzystywany.

Niezbędnym uzupełnieniem kompetentnej aktywności diagnostycznej i doradczej powinny być specjalistyczne programy profilaktyczne adresowane w lokalnym środowisku do osób z grup ryzyka wystąpienia przemocy: programy umiejętności rodzicielskich (wychowawczych), umiejętności rozwiązywania problemów, radzenia sobie ze stresem i ze złością, programy wsparcia dla osób żyjących w szczególnie obciążających warunkach (opieka nad niepełnosprawnymi, chorymi przewlekle lub psychicznie, kryzysy małżeńskie, wychowywanie trudnego dziecka i tym podobnych).

I wreszcie **prewencja trzeciego stopnia** bezpośrednio adresowana do sprawców przemocy: ulotki dla sprawców, telefony zaufania tylko dla nich, strona internetowa adresowana do tych osób (omawiająca problem, upowszechniająca adresy placówek i nazwiska fachowców świadczących pomoc w tym zakresie, szczególnie realizujących programy korekcyjno-edukacyjne dla sprawców przemocy domowej, zapewniająca anonimowy kontakt online) oraz prowadzenie zajęć korekcyjno-edukacyjnych dla sprawców przemocy domowej i organizowanie lokalnych zespołów interdyscyplinarnych, grup roboczych do indywidualnych przypadków sprawstwa przemocy w celu monitoringu zachowania sprawców wobec członków rodziny, oceny postępów w procesie korekcji i zapewnieniu im społecznego wsparcia w decyzjach o zaniechaniu przemocy.

Celem głównym interwencji na tym poziomie profilaktyki jest zastopowanie aktów przemocy oraz zmniejszenie ryzyka zagrożenia i ograniczenie szkód zarówno psychicznych jak i fizycznych dla osób krzywdzonych przez sprawców. Prewencja na tym poziomie powinna też podnosić motywację sprawców do skorzystania z oferowanej pomocy.

W efekcie tych wszystkich działań w pierwszej kolejności mogą ujawniać się osoby, które swoje relacje z ludźmi opierają na złości i doświadczyły już z tego powodu wielu strat, a także sprawcy przemocy już wewnętrznie zmotywowani. W stosunku do sprawców niezmotywowanych istnieje szansa na pojawienie się motywacji zewnętrznej w związku z dostrzeżeniem przez nich ryzyka ujawnienia ich czynów przez osoby krzywdzone lub świadków ich czynów.

2. Osoby skierowane przez służby socjalne, albo pozyskane wskutek działań podjętych przez ofiary przemocy korzystające z adresowanych do nich programów pomocy.

Ofiary przemocy domowej korzystające z pomocy w uwolnieniu się od przemocy zmieniają swoje zachowanie wobec sprawcy, wychodzą z bierności i uległości, ujawniają

prawdę o sprawcy. Ta zmiana destabilizuje sytuację sprawców na tyle, że niektórzy z nich podejmują próby zmiany swoich zachowań w celu naprawy relacji rodzinnych i zgłaszają się do specjalistów. Jakkolwiek instrumentalny charakter może mieć ich decyzja, ważne, że nawiązują kontakt z osobami, które pomogą im zrozumieć ich sytuację i zmotywować do rzetelnej pracy nad zmianą.

**3. Osoby skierowane zarządzeniem organów ścigania przestępstw i wymiaru sprawi-
dliwości w tym:**

- a) w związku z warunkowym umorzeniem postępowania prokuratorskiego.**
- b) skazane z warunkowym zawieszeniem wykonania kary pozbawienia wolności
lub na karę ograniczenia wolności z nakazem uczestnictwa w programie.**
- c) odbywające karę pozbawienia wolności, na pół roku przed przewidywanym
zwolnieniem warunkowym lub zakończeniem odbywania kary na polecenie sę-
dziego penitencjarnego.**

Zmiana treści art. 12 ustawy o przeciwdziałaniu przemocy w rodzinie wprowadzająca obowiązek służbowy niezwłocznego powiadomienia prokuratury o podejrzeniu popełnienia przestępstwa z użyciem przemocy w rodzinie może zwiększyć liczbę kandydatów do uczestnictwa w programach korekcyjno-edukacyjnych z tej grupy. Monitoring i oddziaływanie na sprawcę będzie w tym przypadku wymagało współdziałania z policją, kuratorami, sądami penitencjarnymi i administracjami więzień. Zespoły interdyscyplinarne prowadzące sprawcę przemocy skazanego powinny otrzymywać informacje o dodatkowych ograniczeniach wolności orzekanych przez sąd wobec ich podopiecznego. O zakazie kontaktu lub przebywania w określonych miejscach sąd powinien na mocy art. 181 kkw powiadomić właściwą terenowo jednostkę policji lub organ samorządowy. „Lub” oznacza, że skuteczny monitoring sprawcy wymaga sprawnej wymiany informacji w jego sprawie między zainte-

resowanymi instytucjami. Skazani na karę pozbawienia wolności mogą korzystać z różnych tytułów do opuszczenia więzienia w trakcie kary. W przypadku skazanych za przestępstwo związane z zaburzeniami preferencji seksualnych administracja więzienia lub sąd penitencjarny ma obowiązek na mocy art. 168a, par. 3 kkw powiadomić o tym właściwą terenowo jednostkę policji, ale już wobec sprawców innych przestępstw obowiązek taki powstaje jedynie na wniosek pokrzywdzonego przestępstwem (art. 168a, par. 1 i 2 kkw) skierowany do administracji więzienia lub do sądu penitencjarnego. W tej sytuacji ważne będzie przypomnienie poszkodowanym członkom rodziny pozostającej w zainteresowaniu zespołu interdyscyplinarnego o konieczności wystosowania pisma w tej sprawie.

Odbywającym karę za przestępstwa z użyciem przemocy, szczególnie przeciw rodzinie, Służba Więzienna oferuje uczestnictwo w zajęciach korekcyjno-edukacyjnych. Pamiętać jednak należy, że są one prowadzone w warunkach odbiegających od naturalnych, co zmniejsza możliwość transferu wiedzy i umiejętności nabywanych w trakcie zajęć na normalną aktywność ich uczestnika. Zakres i waga problemów, z jakimi zderzy się sprawca przemocy po powrocie na wolność będzie poważniejsza i wymagająca bardziej subtelnych działań, niż w społeczności więzienia. Fakt uczestnictwa w specjalistycznych zajęciach w zakładzie karnym należy traktować jako wstęp do korekcji, zatem nie powinien on decydować o rezygnacji z udziału w lokalnym programie wolnościowym.

Niektórym skazanym sąd może na podstawie art. 72, par. 1, pkt 6 i 6a kk nakazać poddanie się leczeniu, terapii, uczestnictwo w programie korekcyjno-edukacyjnym po opuszczeniu zakładu karnego. O obowiązku tym poinformowany zostanie przydzielony skazanemu kurator. W przeciwdziałaniu przemocy liczy się czas, wobec tego wskazane jest, aby lokalne zespoły interdyscyplinarne współdziałały jeszcze w więzieniu w przygotowaniu skazanego do powrotu na wolność. Jest to możliwe na mocy art. 38 kkw umożliwiającego pod-

pisanie z administracją więzienia porozumienia w tej sprawie. Zwiększa to szansę na zmotywowanie skazanego do udziału w programie, wcześniejsze przygotowanie szeroko pojętego programu pomocy adekwatnego do aktualnych potrzeb oddziaływania, płynne przejście go pod opiekę po zwolnieniu z zakładu.

Tylko taki sposób działania domyka system i zapewnia społeczną kontrolę nad destrukcyjnymi zachowaniami sprawców, których oni sami nie kontrolują.

Adresaci programów.

Adresatami programów korekcyjno-edukacyjnych dla sprawców przemocy domowej są osoby dorosłe, mężczyźni i kobiety, stosujący wszelkie formy przemocy (fizycznej, psychicznej, seksualnej) wobec współmałżonki (współmałżonka), partnerki (partnera), rodzeństwa, rodziców, osób starszych, dzieci własnych lub przysposobionych, albo innych osób zamieszkujących we wspólnym gospodarstwie domowym.

Przemoc domowa niezależnie od swojej formy i obiektów, w które jest wymierzona, ma tendencję do nakładania się jej form i rodzajów, dlatego tak istotne jest zwracanie uwagi na każdy jej przejaw, aby się nie utrwałała i nie przeobrażała w bardziej destrukcyjną.

Warunki uczestnictwa w programie.

Osoba sprawcy jest „kluczem” do efektywnej realizacji programu, jest podmiotem wszystkich podejmowanych działań. Zatem przy kwalifikowaniu kandydatów do programu konieczne jest uwzględnianie kilku podstawowych kryteriów, a - w miarę możliwości, prowadzenie kilku programów dostosowanych do specyfiki różnych grup sprawców.

Zespół interdyscyplinarny podejmując czynności diagnostyczno-kwalifikujące będzie dokonywał oceny kandydata w oparciu o indywidualną rozmowę z nim, obserwację oraz analizę dostępnej dokumentacji. W niektórych przypadkach może być potrzebna pogłębiona diagnoza poprzez badanie psychologiczne i konsultację medyczną.

Kryteria doboru uczestników.

1. Poziom sprawności intelektualnej i sprawności psychospołeczne umożliwiające rozumienie materiału merytorycznego zajęć i przestrzeganie reguł współżycia w grupie.

Uczestniczenie w grupie korekcyjno edukacyjnej wymaga umiejętności samoobserwacji, analizy zdarzeń, własnych wzorców myślenia i postrzegania, wyciągania wniosków, łączenia i kojarzenia zdarzeń. Poziom sprawności intelektualnej kandydata mieszczący się w granicach normy, szczególnie w skali werbalnej, stanowi zatem z reguły podstawowe kryterium naboru. Osoby upośledzone umysłowo, z zespołami otępiennymi, paranoidalnymi, z psychozami nie skorzystają z tej formy oddziaływania, a ich obecność w grupie zakłócać może proces grupowy. Z danych statystycznych wynika, iż około 25% sprawców przemocy ujawnia zaburzenia psychiczne, bądź jest leczonych psychiatrycznie. Te osoby nie powinny uczestniczyć w standardowych grupowych zajęciach korekcyjno-edukacyjnych, ale nie powinno to oznaczać rezygnacji z prób psychokorekcji w stosunku do tych osób. Wskazane jest konstruowanie specjalistycznych, adresowanych do nich programów uwzględniających ich ograniczenia, dostosowanych w formach przekazu edukacyjnego, technik odkrywania i trenowania nowych, nieprzemocowych zachowań interpersonalnych. W przypadkach wątpliwych wskazana jest konsultacja specjalistyczna.

2. Postrzeganie choć w części własnej odpowiedzialności za krzywdzenie innych osób.

Niechęć do przyznawania się do własnej agresywności jest typowym zachowaniem obronnym sprawcy. Zachowania przemocowe u ludzi wykazują wiele wspólnych cech z uzależnieniem – często współwystępują z zaprzeczaniem. Mechanizm ten wzmacniany jest przez kolejne akty gniewu i agresji. Sprawcy przemocy odpowiedzialność za własne czyny przypisują osobom bliskim, krzywdzonym i otoczeniu, co wynikać może również z

deficytów poznawczo- emocjonalnych i deficytu empatii oraz braków w rozwoju moralnym.

Uczestnikom przeczącym osobistej odpowiedzialności za używanie przemocy należy poświęcić odrębne edukacyjne spotkania indywidualne, aby pomóc im w zrozumieniu istoty przemocy i uzyskaniu wglądu w motywy swojego postępowania. Świadomość własnych zachowań przemocowych u sprawców i odpowiedzialność za nie budują się stopniowo, w miarę postępu korekcji i mogą być przyjmowane za jedną z miar tego postępu.

Ocenie motywacji oraz zdecydowaniu klienta do udziału w programie należy poświęcić dużo uwagi i starań, popracować nad tym, gdyż są to podstawy procesu zmiany. Dla realizatora tego celu ważką sprawą jest powstrzymanie się od osądu sprawcy przemocy oraz umiejętność separacji czynu budzącego moralny protest od osoby, która go dokonała. W innym przypadku, pomoc sprawcy w procesie zmiany nie jest możliwa.

3. Zgoda na poddanie się monitoringowi w trakcie uczestnictwa w programie oraz w ciągu trzech lat po jego opuszczeniu, wyrażona na piśmie.

Uzyskanie zgody na poddanie się monitoringowi stanowi element kontraktu zawieranego z kandydatem do grupy i jak każdy kontrakt stanowi obszar wspólnej troski pomiędzy uczestnikiem a prowadzącym grupę. Jakkolwiek w znowelizowanej ustawie o przeciwdziałaniu przemocy wprowadzono przymus udziału sprawcy w zajęciach i poddania się monitoringowi, to uzyskanie jego zgody ma znaczenie dla jego motywacji do pracy nad zmianą.

Monitoring w programie jest niezbędny, gdyż pozwala na uzyskanie wglądu w postępy w uczeniu się oraz rozwijaniu umiejętności samokontroli, bądź ich braku. Monitoring dotyczy również oceny bieżącego, codziennego zachowania sprawcy w jego środowisku rodzinnym – poprzez wymianę informacji pomiędzy instytucjami, które skierowały sprawcę do programu a członkami rodziny.

Problematiczny wyjątek stanowią przypadki, w których fakt uczestnictwa w programie dla sprawców był osobistą decyzją tej osoby. Przypadki te, zgodnie z wieloma zawodowymi kodeksami etycznymi, powinny pozostać objęte tajemnicą, choć uzyskanie zgody klienta–sprawcy przemocy w tej akurat sprawie świadczy o pełnej jego gotowości do zmiany i oznaczać może przyjęcie osobistej odpowiedzialności za używanie przemocy. Zgoda tego sprawcy na ujawnienie jego skłonności umożliwia także włączenie jego najbliższych (nie tylko krzywdzonych) w działania pomocowe, a więc na rzecz sprawcy. Ponadto, wielu praktyków pomagających sprawcom dopiero akt ujawnienia publicznego (co najmniej na forum najbliższych), przeprosin i prośby o wybaczenie uznaje za początek realnej pracy sprawcy nad zmianą.

Rezygnacja z motywowania sprawcy do ujawnienia de facto uniemożliwia prowadzenie monitoringu, a tym samym naraża osobę prowadzącą go przez proces zmiany na uwikłanie w mechanizm manipulacji rzeczywistością typowy dla sprawców przemocy. Sprawca powinien zatem pojąć, że tajemnica w sprawie jego zabronionych czynów podtrzymuje w nim skłonność do przemocy i niweczy jego starania o zmianę.

Zdecydowana odmowa ujawnienia i poddania się monitoringowi, zwłaszcza poparta silnymi emocjami, świadczy o braku gotowości sprawcy do udziału w zajęciach programu. Należy go wówczas poinformować o konsekwencjach jego decyzji, na przykład o obowiązku powiadomienia organu, który skierował go do uczestnictwa w programie, albo prokuratury, jeśli na przyjmującym odmowę ciąży taki obowiązek prawny.

Monitoring ma również wartość motywacyjną dla sprawcy, gdyż stanowi bardzo ważny element kontroli ze strony społeczeństwa, którego sprawca jest członkiem, i w którym realizuje swoje żywotne potrzeby.

4. Zobowiązanie się do zaniechania czynów krzywdzących w okresie uczestnictwa w programie oraz do systematycznego udziału w zajęciach.

Powstrzymanie się od czynów krzywdzących w czasie trwania programu wynika z przyjętych założeń merytorycznych i etycznych, wśród których priorytetowe jest bezpieczeństwo osób krzywdzonych oraz przekonanie że przemoc jest złem. „Zero tolerancji dla przemocy”.

Udział w zajęciach jest obowiązkowy dla wszystkich uczestników, niezależnie od sposobu w jaki trafili do programu. Oznacza to, że sprawca uczestniczy w programie od początku do końca. Stała obecność na zajęciach konieczna jest do tego, aby proces uczenia się i transfer efektów uczenia się pomiędzy spotkaniami były optymalne.

5. Akceptacja i przestrzeganie regulaminu pracy w grupie.

Jest to również element kontraktu zawartego z uczestnikami programu. Zasady te służą rozwijaniu umiejętności samokontroli, wdrażaniu do przestrzegania reguł grupowych i dotrzymywania zawartej umowy – co w życiu sprawców jest często doświadczeniem deficytowym.

6. Osoby uzależnione od alkoholu i innych substancji psychoaktywnych uczestniczą w pierwszej kolejności w terapii uzależnień, a decyzję o ich włączeniu w zajęcia edukacyjno korekcyjne dla sprawców przemocy podejmuje się w porozumieniu z terapeutą odwykowym.

Związek nadużywania alkoholu z zachowaniami przemocowymi nie zawsze jest jednoznaczny. Alkohol bywa przyczyną sprawstwa przemocy, jako czynnik obniżający efektywność samokontroli, ale może też równolegle współwystępować z nią. Bywa też sposobem radzenia sobie z napięciem psychofizycznym i może łagodzić wybuchy gniewu. Jednak nierozwiązane problemy uzależnienia od jakichkolwiek substancji zmieniających na-

strój, wynikające z nich dodatkowe zakłamywanie rzeczywistości, kłopoty z emocjami nakładające się na podobną tendencję charakterystyczną dla sprawstwa przemocy powodować będą utrudnienia w efektywnym korzystaniu z zajęć korekcyjno-edukacyjnych.

Rozpoczęcie pracy w programie korekcyjno-edukacyjnym dla sprawców dopiero po ukończeniu pierwszego etapu terapii uzależnień z zadowalającym efektem - jest najlepszym rozwiązaniem w aspekcie efektywności procesu zmiany.

7. Sprawców przemocy seksualnej włącza się do programu po konsultacji seksuologicznej.

Przemoc seksualna rozwija się i uaktywnia według tych samych reguł, jak inne rodzaje przemocy. Choć istotnym jej elementem jest napięcie seksualne, to zazwyczaj jest ono skójarzone z napięciami z innych źródeł i emocjami podobnymi dla sprawców innych rodzajów przemocy. Akty przemocy seksualnej mogą być także sposobem na regulowanie nieseksualnych napięć lub osiągnięcia nieseksualnych celów osobistych w relacjach interpersonalnych - w sposób seksualny. Podstawą trafności doboru oddziaływań na tych sprawców jest przede wszystkim diagnoza w zakresie ich zdrowia seksualnego i funkcjonowania psychoseksualnego.

Jak inne rodzaje przemocy, przemoc seksualna – szczególnie wobec kobiet, jest głęboko zakorzeniona w stereotypach kulturowych i obyczajowych z jednej strony oraz uwarunkowana psychopatologią indywidualną z drugiej. Wokół wzorców zachowań seksualnych oraz modeli relacji pomiędzy kobietą a mężczyzną w sferze intymnej powstało wiele mitów i myślowych stereotypów, które służą sprawcom usprawiedliwianiu, a tym samym ułatwianiu i utrwalaniu przemocy seksualnej.

Sprawcy przemocy seksualnej mają problemy z kontrolą reakcji seksualnych: w mniejszym stopniu powstrzymują podniecenie seksualne i częściej, w wyniku podniecenia, reagują im-

pulsywnie, częściej niż inni mężczyźni wykazują wahania nastrojów, łatwo i często irytują się, częściej zażywają środki psychoaktywne (alkohol i narkotyki), częściej oglądają materiały pornograficzne, mają złe relacje z kobietami i zaburzony system wartości.

Przemoc seksualna jest procesem opartym na uczeniu się, realizowana jest cyklicznie, pod dyktando dynamiki uaktywniających ją napięć, zgodnie z przedstawioną niżej sekwencją.

1. Fantazje seksualne o czynach lub obiektach zabronionych, jako źródło przyjemności seksualnej (utrwalanie tendencji do zachowania zabronionego), nierzadko przeplatane poczuciem winy i obawą przed popełnieniem czynu (blokada tendencji).

2. Fantazje seksualne o czynach lub obiektach zabronionych połączone z masturbacją (rozładowanie napięcia seksualnego utrwalające tendencję), po której pojawia się poczucie winy, a następnie szereg operacji intelektualnych zmierzających do złagodzenia poczucia winy (ułatwianie).

3. Podejmowanie czynności przygotowawczych: dobieranie ofiary, eliminowanie potencjalnych świadków, wybieranie miejsca i sytuacji, czemu towarzyszy narastanie napięcia.

4. Dokonanie seksualnego czynu zabronionego, rozładowanie napięcia (utrwalanie wzorca przemocy seksualnej), po którym pojawia się strach przed ujawnieniem i karą oraz (lub) poczucie winy (emocje i wyobrażenia blokujące tendencję).

5. Działania sprawcy motywowane chęcią uniknięcia kary lub odkupienia winy: zacieranie śladów, urabianie osoby pokrzywdzonej do zachowania tajemnicy.

6. Pauza w zabronionych czynnościach seksualnych spowodowana emocjonalną blokadą, podczas której strach i poczucie winy słabną w sposób naturalny, ale i w wyniku obronnego opracowania poznawczego, co przenosi sprawcę do początku cyklu.

Efektom skutecznej korekcji powinno być w pierwszej kolejności przerwanie cyklu przemocy przez wzmacnianie czynników blokujących przejście do następnego punktu sekwencji.

Praca ze sprawcami przestępstw seksualnych powinna przebiegać według tych samych zasad, jak w przypadku pracy ze sprawcami innych rodzajów przemocy, to jest na trzech poziomach profilaktyki. Na poziomie trzecim, w bezpośredniej pracy ze sprawcą realizuje się następujące cele.

1. Skorygowanie oceny czynu – odkłamanie myślenia, uznanie sprawstwa i winy.
2. Oslabienie siły dewiacyjnego popędu (desensytyzacja, awersja).
3. Przekierowanie popędu – skojarzenie szczytowego pobudzenia seksualnego z dozwolonym obiektem lub dozwoloną czynnością seksualną.
4. Wzmocnienie samokontroli napięć seksualnych (akceptacja masturbacji) oraz emocjonalnych (umiejętności radzenia sobie ze stresem).
5. Wypracowanie umiejętności rozwiązywania problemów osobistych.
6. Wyćwiczenie umiejętności asertywnej komunikacji.
7. Wypracowanie indywidualnych procedur blokowania cyklu przemocy seksualnej poprzez: umiejętność rozpoznawania ryzyka uaktywnienia osobistego schematu przemocy i wypracowanie indywidualnego, realnego planu ratunkowego (programowanie wykorzystania umiejętności nabytych w punkcie 4, zorganizowanie mikrosystemu wsparcia społecznego) oraz poprawę empatii wobec pokrzywdzonych (wzmocnienie i utrwalanie blokad cyklu przemocy).

Ponieważ przestępstwa seksualne należą do zachowań z kręgu obsesyjnych uzależnień, najważniejsze są reguły doprowadzające do bezwzględnej kontroli (najsilniejszej sa-

mokontroli) wszystkich bodźców, które uruchamiają proces prowadzący do niekontrolowanych reakcji.

Program korekcyjno-edukacyjny, ze względu na specyfikę tego rodzaju przemocy, powinien być prowadzony w homogenicznej grupie sprawców i realizować cele określone w punktach 1 oraz 4-7. Cele z punktów 2 i 3 powinny być osiągnięte poprzez specjalistyczną terapię indywidualną. Jeśli istnieją wskazania, oddziaływania uzupełnia się terapią rodzinną oraz farmakologiczną.

Organizacja i prowadzenie zajęć korekcyjno-edukacyjnych.

1. Realizatorzy programu korekcyjno-edukacyjnego.

Realizacja i specyfika zadania wymaga działań typowo psychologicznych, a więc konieczne jest profesjonalne przygotowanie kadry realizatorów. Osoby realizujące program zostaną przeszkolone w realizacji standaryzowanych scenariuszy zajęć przewidzianych w programie, w posługiwaniu się kwestionariuszami diagnostycznymi i ewaluacyjnymi przygotowanymi do obsługi programu. Realizatorzy muszą dysponować wiedzą na temat procesu grupowego, umiejętnościami pracy warsztatowej oraz mieć specjalistyczne wyższe wykształcenie.

Każda grupa korekcyjno-edukacyjna dla osób stosujących przemoc domową powinna być prowadzona przez dwie osoby, kobietę i mężczyznę. Jest to optymalny i najbardziej naturalny wzorzec relacji międzyludzkiej zapewniający prawidłowe modelowanie komunikacji i współpracy pomiędzy kobietą i mężczyzną oraz zachowań wynikających z ról społecznych zgodnych z płcią. Obecność kobiety umożliwia mężczyznom–sprawcom uczenie się i rozwój empatii poprzez uwzględnianie kobiecego punktu widzenia w ujmowaniu problemów i wpływa tonizująco na poziom agresji w grupie. Obecność mężczyzny daje uczestni-

kom poczucie bezpieczeństwa i ułatwia uczenie się zachowań społecznych w deficytowych sferach.

Tych samych zasad wskazane jest przestrzegać, gdy grupę stanowić będą sprawcy-kobiety. Przyjęcie tego standardu (dwie osoby prowadzące różnej płci) jest jednym z warunków optymalizujących efekty realizacji programu i powodzenia projektu.

2. Zebranie informacji o uczestnikach zajęć.

Przed rozpoczęciem cyklu zajęć korekcyjno-edukacyjnych prowadzący zajęcia zbierają niezbędne informacje diagnostyczne o uczestniku dotyczące historii krzywdzenia, doświadczeń życiowych i rozwojowych sprawcy, korzystając z opracowanego do tego celu kwestionariusza. Jest to etap wstępny indywidualnej pracy ze sprawcą przed włączeniem go do grupy.

W szczególności istotnymi informacjami diagnostycznymi są:

- okoliczności, rodzaje i formy krzywdzenia innych osób, czas trwania przemocy;
- stosunek do przeżyć osoby krzywdzonej;
- poczucie odpowiedzialności za krzywdzenie, stopień zafałszowania rzeczywistości;
- motywy uczestnictwa w programie;
- historia socjalizacji i doświadczenia dziecięce, w tym doświadczanie przemocy na sobie, bycie świadkiem przemocy;
- rozwój psychoseksualny i preferencje seksualne – w przypadku sprawcy przemocy seksualnej;
- funkcjonowanie społeczne w podstawowych rolach życiowych, aspekt formalno-zadaniowy aktywności życiowej oraz poczucie satysfakcji z życia i jej źródła;
- stopień upośledzenia samokontroli impulsów (reakcje emocjonalne, zachowania seksualne);

- źródła stresu życiowego i sposoby reagowania w sytuacjach trudnych;
- inne – poza stosowaniem przemocy domowej, zachowania aspołeczne lub antyspołeczne.

Gromadząc niezbędne informacje o uczestnikach grupy, realizatorzy korzystają także z dokumentacji będącej w posiadaniu zespołu interdyscyplinarnego i grup roboczych prowadzących rodziny sprawców. W toku programu realizatorzy uczestniczą w spotkaniach grup roboczych w celu wymiany informacji o uczestnikach służącej kontroli nad procesem zmiany w ich zachowaniu i wprowadzaniu korekt do indywidualnych planów pomocy dla ich rodzin.

Na podstawie informacji diagnostycznych realizatorzy określają potrzeby w zakresie konsultacji specjalistycznych, ewentualnego interdyscyplinarnego wsparcia uczestnika w realizacji jego potrzeb życiowych w okresie uczestnictwa w programie – w celu zapewnienia mu warunków niezbędnych do pracy nad sobą w programie, a zalecenia i wnioski w tym zakresie przekazują odpowiednim grupom roboczym. Oceniają również motywację sprawcy do korzystania z programu, a także obszary tematyczne programu, na które w każdym indywidualnym przypadku położyć należy szczególny nacisk.

3. Etapy realizacji programu korekcyjno-edukacyjnego dla osób stosujących przemoc domową.

Sesje indywidualne z uczestnikami grupy.

Etap wstępny (1-3 spotkań godzinnych dla każdego uczestnika), którego celem jest zebranie niezbędnych informacji o uczestniku, omówienie tematyki i metodyki zajęć oraz podpisanie indywidualnego kontraktu zawierającego zgodę na udział w zajęciach i na poddanie się monitoringowi oraz oświadczenie o akceptacji podstawowych reguł obowiązujących w trakcie realizacji programu: powstrzymania się od przemocy, powstrzymania się od

spożywania alkoholu i innych substancji chemicznych zmieniających nastrój, systematycznego uczestniczenia i aktywnego udziału w zajęciach oraz niezwłocznego zgłaszania ryzyka niedopełnienia choćby jednej z tych reguł w okresie uczestniczenia w programie, w celu uzyskania merytorycznej pomocy i wsparcia dla zapobieżenia przekroczeniu.

Wstępne spotkania z uczestnikami służą również pracy nad ich motywacją i oporem, łagodzić mają obawy przed wejściem w nowe sytuacje społeczne. Dlatego wskazane jest, aby w rozmowie uczestniczyli oboje prowadzący zajęcia.

Sesje grupowe w programie.

Zajęcia powinny być prowadzone w małych grupach od 10 do 15 osób (optymalna liczebność grupy, to 12 osób, ale w odniesieniu do populacji sprawców trudniejszych w prowadzeniu rozważyć trzeba zmniejszenie ich liczby w grupie – nie bardziej jednak niż do 7-8 osób, co odpowiada wielkości społecznej grupy pierwotnej).

Łączny czas programu powinien obejmować nie mniej niż 60 do 120 godzin zajęć, a przerwy pomiędzy kolejnymi spotkaniami nie powinny być dłuższe niż tydzień. Czas jednego spotkania nie powinien być krótszy, niż 2 godziny, ani dłuższy, niż 3 godziny. Scenariusz każdego spotkania powinien przewidywać czas na wykład wprowadzający lub nawiązujący (kontynuacja tematu z poprzedniego spotkania), czas na indywidualne ćwiczenia dla każdego uczestnika lub na pracę zespołową, wymianę refleksji uczestników dotyczącą treści spotkania oraz na podsumowanie i ewentualne zlecenie zadań do spotkania kolejnego. Zakończeniem pracy nad blokiem tematycznym może być wypełnienie przez każdego uczestnika kwestionariusza dokumentującego zmiany w jego rozumieniu problemu używania przemocy i w osobistych zasobach programów konstruktywnego radzenia sobie ze skłonnością do przemocy – stosownie do przepracowanej tematyki.

Kolejność bloków tematycznych uwzględniać musi priorytet ochrony krzywdzonych przed kolejnymi aktami przemocy, zatem początek poświęcić trzeba operacyjnemu zdefiniowaniu przemocy, określeniu zachowań przemocowych, szkód ponoszonych w jej wyniku przez wszystkie osoby uwikłane w przemoc – nie wyłączając sprawcy, oraz pracy nad indywidualnymi procedurami rozpoznawania i zatrzymywania sytuacyjnego procesu aktywizującego tendencję do stosowania przemocy, planu ratunkowego realizowanego przez sprawcę w celu zastopowania przemocy. Dalej realizować należy zajęcia poświęcone czynnikom utrudniającym powstrzymanie się od przemocy: rozpoznaniu i radzeniu sobie z kulturowym, środowiskowym, osobistym zmanipulowanym i uwalniającym od poczucia odpowiedzialności myśleniem o przemocy, radzeniu sobie ze stresem, frustracją, złością. Blok kolejny powinien być poświęcony umiejętnościom radzenia sobie z trudnościami poprzez konstruktywne rozwiązywanie problemów, a następnie usprawnianiu różnych umiejętności społecznych pozwalających na lepsze rozumienie potrzeb innych osób i sprawniejsze wyrażanie siebie z uszanowaniem praw innych ludzi.

Konstrukcja programu może być inna, niż blokowa, jak na przykład w programach skoncentrowanych na opracowaniu poznawczym typowych sytuacji przemocowych, ale wówczas treści podstawowych bloków muszą zaistnieć w ramach jednych zajęć, w stopniu niezbędnym do całościowego opracowania problemu lub zdarzenia, któremu zajęcia są poświęcone.

Zakończenie programu

Na koniec programu należy przeprowadzić ewaluację za pomocą kwestionariusza pomagającego uczestnikowi dokonanie autorefleksji nad zmianami w jego sposobie myślenia o przemocy i w zachowaniu w sytuacjach uprzednio skojarzonych z przemocą, wskazanie

indywidualnych czynników ryzyka nawrotu stosowania przemocy i adekwatnych planów ratunkowych, których będzie używał, aby nawrotowi zapobiec.

O zakończeniu programu i jego efektach prowadzący powiadamiają grupy robocze pomagające rodzinom sprawców. Sprawozdanie merytoryczno-organizacyjne z realizacji programu wraz z wnioskami przedstawić należy lokalnemu Zespołowi Interdyscyplinarne-mu.

Rekomendacje dla organizatorów lokalnych systemów przeciwdziałania przemocy w aspekcie programów korekcyjno-edukacyjnych dla osób stosujących przemoc domową.

I. Wdrażanie programów.

Wdrożenie programów należy poprzedzić przygotowaniem **porozumienia** instytucji, służb i specjalistów zajmujących się problemami przemocy na terenie realizacji projektu. Potencjalnie są to: sądy działające w ramach ustawowych uprawnień, prokuratura, policja, zespoły kuratorskie, jednostki samorządu terytorialnego na szczeblu powiatowym i gminnym, powiatowe centra pomocy rodzinie, ośrodki wsparcia społecznego, ośrodki interwencji kryzysowej, specjalistyczne poradnie rodzinne, poradnie terapii uzależnień, gminne komisje do spraw rozwiązywania problemów alkoholowych, konsultanci medyczni, psychologowie i pedagodzy szkolni, organizacje pozarządowe i inne instytucje wspierające.

Celem tego porozumienia jest stworzenie systemu w płaszczyznach: informacyjnej, edukacyjnej, diagnostycznej, interwencyjnej i korekcyjno-edukacyjnej w podejściu do sprawców przemocy, gwarantującego spójność reguł postępowania.

Wymiana informacji i ustalenie zasad współdziałania – niezbędnych z punktu widzenia efektywności programu, dotyczyć będzie w szczególności następujących kwestii.

1. Powołanie Zespołu Interdyscyplinarnego w celu zapewnienia koordynacji funkcjonowania systemu, monitorowania całości działań i prowadzenia lokalnej statystyki.
2. Powoływania interdyscyplinarnych grup roboczych prowadzących sprawy rodzinne każdego uczestnika programu dla sprawców w miejscu jego aktywności życiowej (nie dotyczy sprawców odbywających aktualnie karę pozbawienia wolności); grupa robocza powinna spotykać się według potrzeb, ale nie rzadziej, niż raz na miesiąc, w celu wymiany niezbędnych informacji, oceny bieżących efektów realizowanego planu pomocy, wprowadzenia do niego niezbędnych korekt, albo rozwiązania problemu wynikłego w trakcie jego realizacji.
3. Ustalenie funkcji koordynatora, który będzie łącznikiem między członkami Zespołu Interdyscyplinarnego i grup roboczych w celu umożliwienia zwoływania spotkań tych ciał w przypadku pilnej potrzeby zgłaszanej przez członka Zespołu lub grupy roboczej.
4. Kwalifikowanie sprawców do uczestnictwa w programie.

Omówione wcześniej okoliczności skierowania do programu i sposoby rekrutacji uczestników wynikać będą przede wszystkim z dobrego rozeznania sytuacji rodzin w danej społeczności i dobrej współpracy wymienionych służb. Zadania Zespołu Interdyscyplinarnego i grup roboczych powinny być w tym zakresie następujące.

1. Sporządzenie indywidualnej diagnozy skłonności do używania przemocy, która będzie finalizować etap kwalifikacji do programu. Diagnoza powinna uwzględniać w szczególności: wykluczenie poważnych zaburzeń psychicznych, określenie deficytów poznawczo-emocjonalnych sprawcy warunkujących używanie przemocy, uwzględnienie problemów socjalnobytowych i innych kłopotów jego rodziny – jako czynników uaktywniających skłonność do przemocy, zbadanie doświadczeń związanych z używaniem alkoholu i innych

substancji psychoaktywnych, opis rodzaju i form zachowań przemocowych, historię interwencji związanych z przemocą. Diagnoza sprawcy powinna być składnikiem diagnozy rodziny z problemem przemocy, w której jest on elementem struktury rodziny występującym w różnych relacjach z innymi członkami rodziny będącymi w różnych relacjach między sobą.

2. Sporządzenie opartego na diagnozie indywidualnego planu pomocy sprawcy w powstrzymaniu się od stosowania przemocy przewidującego obok wsparcia obowiązki sprawcy i konsekwencje ich zaniedbania oraz sposób monitorowania jego zachowania i stosowne interwencje w przypadku zaistnienia aktów przemocy. Z uwagi na priorytet bezpieczeństwa osób zagrożonych krzywdzeniem, w planie ująć należy działania stosowne do specyfiki przemocy, okoliczności i form jej stosowania oraz oceny stopnia nasilenia przemocy i ryzyka zagrożenia dla życia i zdrowia osób krzywdzonych przez sprawcę.

5. Zadbanie o przepływ informacji i współpracę pomiędzy realizatorami programu dla sprawców a instytucjami i realizatorami programów pomocy ofiarom przemocy w lokalnej społeczności – zwłaszcza w celu zapewnienia maksymalnego bezpieczeństwa ofiar oraz dokonywania rzetelnej oceny zmian i postępów w zachowaniu sprawcy. Korzystnym rozwiązaniem jest włączanie realizatorów programu korekcyjno-edukacyjnego w prace Zespołu Interdyscyplinarnego lub grup roboczych zajmujących się rodziną uczestnika programu.

II. Przygotowanie merytoryczne członków Zespołów Interdyscyplinarnych i grup roboczych.

Do Zespołu Interdyscyplinarnego i grup roboczych powołuje się przedstawicieli instytucji, służb oraz specjalistów zajmujących się problemami przemocy na terenie realizacji programu. Wskazane jest, aby uprzednio przeszkolić te osoby pakietem edukacyjnym o przemocy i procedurach profilaktyki przemocy, zawierającym informacje z zakresu psychopatologii i

psychiatrii, neurologii, endokrynologii uzależnień oraz prawa rodzinnego i karnego. Problem zachowań przemocowych i agresywnych u ludzi jest zjawiskiem bardzo złożonym i wielopłaszczyznowym. Nie jest możliwe wyjaśnienie i rozwiązanie tego problemu na gruncie tylko jednej dziedziny wiedzy, ani przez odosobnioną działalność służb.

Przeszkolenie aktualizujące wiedzę z różnych dziedzin powiązanych z problematyką przemocy służyć ma również:

- precyzyjnemu porozumieniu się co do podstawowych przekonań i sądów dotyczących mechanizmów zachowań przemocowych oraz sposobów ich ograniczania;
- wyeliminowaniu nieporozumień terminologicznych lub ideologicznych we współdziałaniu diagnostycznym i interwencyjnym oraz programującym monitoring i naprawę funkcjonowania sprawcy;
- przestrzeganiu i promowaniu wysokich standardów etycznych, szczególnie nie naruszania godności sprawców i dbania o bezpieczeństwo ofiar.
- promowaniu i przestrzeganiu w praktyce wysokich standardów merytorycznych i kompetencji osób organizujących i realizujących lokalne działania na rzecz przeciwdziałania przemocy;
- motywowaniu do odpowiedzialnego przestrzegania przyjętych standardów i monitorowaniu jakości planów pomocy rodzinie z problemem przemocy i programów korekcyjno-edukacyjnych dla sprawców;
- podejmowaniu starań w tworzeniu klimatu korzystnego dla pracy ze sprawcami przemocy domowej i nadaniu tej działalności właściwej rangi, jako kluczowej w profilaktyce przemocy.

Kadra szkoląca powinna rekrutować się ze specjalistów w wymienionych dziedzinach: prawników, lekarzy oraz psychologów mających praktyczne doświadczenia w pracy ze sprawcami przemocy.

III. Zadania informacyjno-medialne w działalności Zespołu Interdyscyplinarne-go.

Zaleca się organizację lokalnych akcji medialnych na temat możliwości uczestnictwa w programie, przygotowanie ulotek informacyjnych dla potencjalnych uczestników (sprawców), uruchomienie specjalistycznego telefonu/ email zaufania dla osób uwikłanych w przemoc oraz doradztwa dla osób zajmujących się zawodowo problemami przemocy. Wskazane byłoby opracowanie spójnej strategii informowania o rozwiązywaniu lokalnych problemów przemocy w tym:

- podejmowanie działań, których celem jest eliminowanie norm usprawiedliwiających lub gloryfikujących przemoc w rodzinie;
- przeciwdziałanie izolacji rodzin z problemem przemocy od reszty lokalnej społeczności, ich wykluczeniu społecznemu, co powinno być ważnym elementem profilaktyki przemocy;
- rozpowszechnianie informacji o placówkach świadczących specjalistyczną pomoc osobom uwikłanym w przemoc i o ofercie w tym zakresie.

IV. Monitoring projektu.

W czasie realizacji programu i w ciągu 3 lat (okres minimalny) po jego zakończeniu wskazane jest gromadzenie danych o lokalnych zjawiskach z zakresu przemocy, instytucjach i specjalistach aktywnych w tej dziedzinie.

Monitoring bieżący i długofalowy oraz działania ewaluacyjne pozwolą na dokonanie oceny:

- skali zjawiska przemocy w danej społeczności, stanu wyjściowego po pierwszej realizacji programu;
- dynamiki zmian oraz uchwycenie czynników warunkujących te zmiany;
- które elementy programu najbardziej wpływają na zmianę zachowań i postaw sprawców i w jaki sposób należy modyfikować dedykowane im oddziaływania korekcyjno-edukacyjne;
- funkcjonowania lokalnego systemu przeciwdziałania przemocy w rodzinie i możliwości jego doskonalenia.

Wskazane jest przemyślenie i opracowanie przez zespół koordynujący metod i sposobów gromadzenia informacji statystycznej.

V. Zagrożenia dla efektywności osiągania celów programu korekcyjno-edukacyjnego w lokalnym systemie profilaktyki przemocy w rodzinie.

Korzystanie z zawartych w niniejszym opracowaniu zaleceń i sugestii powinno zminimalizować zagrożenie efektywności programu korekcyjno-edukacyjnego do oczywistych czynników ryzyka wynikających z istoty pracy z trudnymi klientami, do których sprawców przemocy należy zaliczyć. Przyjmując, że twórcy i realizatorzy programu wybrani zostaną spośród fachowców doświadczonych w pracy ze sprawcami przemocy, nie obarczonych osobistym problemem sprawstwa lub pokrzywdzenia, rozumiejących mechanizmy sprawstwa, akceptujących sprawcę jako istotę ludzką, ale pilnujących konsekwentnie obowiązujących go zasad – zwłaszcza w zakresie bezpieczeństwa krzywdzonych, to pozostałe zagrożenia zależne od realizatorów widzieć można jedynie w wadach funkcjonowania lokalnego systemu profilaktyki przemocy w rodzinie. Tu największym zagrożeniem byłoby powołanie

lokalnego Zespołu Interdyscyplinarnego pro forma, z osób mało zainteresowanych profilaktyką przemocy, słabo zmotywowanych do tej trudnej pracy, kierujących się osobistymi poglądami na temat przemocy, a nie aktualną interdyscyplinarną wiedzą w tej dziedzinie. Ponieważ sprawcy przemocy funkcjonują we wszystkich obszarach życia społecznego, może dochodzić do prób bojkotowania idei przeciwdziałania przemocy lub dywersji osłabiającej efekty dobrze przygotowanych działań (wciąż pamiętamy jednego z prezydentów odpowiedzialnego za ważny społecznie wydział w jednym z miast Opolszczyzny, który uzależnił włączenie podległych mu placówek w akcję profilaktyczną od rezygnacji z zachęcania rodziców do unikania „klapsów”, jako zabiegu wychowawczego). Innym rodzajem bojkotu i dywersji w systemie są zabiegi „minimalizujące lokalne problemy przemocy”, polegające na ukrywaniu lub „odwracaniu głowy” od przypadków przemocy, albo takiej manipulacji informacją o zdarzeniach, żeby ich nie kwalifikować do tej kategorii (lepsz statystyka, mniej roboty). Ciągle jeszcze mają miejsce przypadki urzędowych nacisków (od „służbowych zaleceń”, po groźby) na ofiary przemocy domowej, aby rozwiązały problem przemocy poprzez podporządkowanie się woli sprawcy. Nowelizacja ustawy o przeciwdziałaniu przemocy zmieni, miejmy nadzieję, inną praktykę uwalniania się od rozwiązywania problemów przemocy przez umarzanie postępowania przeciw sprawcom przemocy „bo poszkodowana odmówiła zeznań” lub zmieniła je w kolejnym przesłuchaniu (art. 9d, ust. 1). Nota bene, na mocy przepisów kodeksu karnego przestępstwo znęcania się nad najbliższymi było i wcześniej, i nadal jest, zaliczone do ściganych z urzędu, a więc niezależnie od deklarowanej woli pokrzywdzonych zależnych od sprawców.

Opisane zagrożenia skutkować mogą błędami w rozpoznaniu problemu przemocy w rodzinie, błędnym wskazaniu sprawcy, niepełną lub fałszywą diagnozą sprawców i nieadekwatnym planowaniem interwencji i pomocy korekcyjno-edukacyjnej. Remedium stanowić

może rzetelne, permanentne szkolenie służb i pracowników zobowiązanych do zajmowania się profilaktyką przemocy, powołanie do Zespołu Interdyscyplinarnego osób, które byłyby w stanie uczynić go lokalnym zespołem ekspertów-doradców organizującym profilaktykę przemocy na trzech poziomach, świadczącym merytoryczne wsparcie realizatorom bezpośrednio stykającym się z problemami przemocy na wszystkich jej etapach. Kolejnym sposobem uniknięcia tych zagrożeń jest ścisła współpraca z organizacjami pozarządowymi zajmującymi się statutowo profilaktyką przemocy, gdyż dysponują one dostępem do niezbędnych specjalistów, projektów, a ponadto są niezależne od struktur władzy i bogate w osoby zaangażowane w rozwiązywanie problemów społecznych.

Zaangażowanie Zespołu w organizowanie profilaktyki na wszystkich poziomach grozi brakiem czasu na prowadzenie konkretnych rodzin z problemem przemocy. Dla efektywności systemu konieczne jest powoływanie grup roboczych, które powinny powstawać jako logiczne pole współpracy konkretnych osób bezpośrednio prowadzących sprawę konkretnej rodziny lub jej różnych członków, z tytułu obowiązków zawodowych. Te osoby dokonują diagnozy, planują i realizują plany oraz monitorują ich efekty, korzystają z eksperckiego i moralnego wsparcia zapewnianego przez Zespół.

Z funkcjonowaniem grupy roboczej wiąże się konieczność utrzymywania kontaktów między tworzącymi je fachowcami. Pozostawienie tego losowi kończy się faktycznym rozpadnięciem grupy i utratą kontroli nad prowadzonym sprawcą, co stworzyć musi zagrożenie dla zdrowia lub życia krzywdzonych. Dobrym rozwiązaniem jest zatrudnienie **koordynatora** do utrzymywania łączności między członkami grup roboczych, Zespołu Interdyscyplinarnego, nawiązywania współpracy z innymi specjalistami i placówkami w zakresie niezbędnym w prowadzonym przypadku, na wniosek członków grup lub Zespołu, dokumentowania spotkań grup i Zespołu oraz zbierania relacji z wykonania ustaleń. Koordynator musi

spełniać wszystkie wymagania merytoryczne i formalne przewidziane dla realizatorów uczestniczących w systemie przeciwdziałania przemocy.

Lokalnym problemem mogą być braki specjalistów niezbędnych do pogłębionej lub uszczegółowionej diagnozy, albo do wykonania szczególnych czynności korekcyjnych lub terapeutycznych. Zagrożenia te będą się pojawiać pewnie w sporadycznych, nietypowych przypadkach, ale mogą równie dobrze wynikać z podstawowych lokalnych deficytów. Dobrym rozwiązaniem tego problemu może być tworzenie międzygminnych koalicji, porozumień zapewniających wymianę doświadczeń i specjalistów do koniecznych działań. Może warto propagować taką praktykę na szczeblu powiatu.

Na poziomie działań podstawowych zagrożeniem jest przeciążenie liniowych pracowników i funkcjonariuszy problemami przemocy, specyfiką kontaktu z ofiarami i sprawcami, często poczuciem odpowiedzialności za pojawianie się przemocy w prowadzonej rodzinie mimo podejmowanych działań zaradczych i odczuwaną stąd bezradnością, skutkujące w dalszej perspektywie wypaleniem zawodowym, które z natury rzeczy uniemożliwia sprawne wykonywanie powierzonych obowiązków. Remedium stanowi zapewnienie przez Zespół Interdyscyplinarny lokalnego forum wsparcia dla tych osób poprzez szkolenia z elementami wsparcia zawodowego, umożliwianie superwizowania przypadków wątpliwych lub szczególnie trudnych.

Opracowano w sierpniu 2010 roku:

mgr psychologii Genowefa Kudryńska

mgr psychologii Wacław Mitoraj